

Marijan Lozo

Dvije kasnosrednjovjekovne nekropole u Bukovici – prilog topografiji stećaka u Hrvatskoj

UDK: 904:726.82 (497.5–3 Bukovica) “653”

Prethodno priopćenje

Primljeno: 16. 8. 2010.

Prihvaćeno: 20. 8. 2010.

Marijan Lozo

Konzervatorski odjel u Splitu

HR, 21 000 Split

Porinova 2

| 135

U radu se prvi put objavljuju ukrašene nadgrobne ploče – stećci iz Ervenika i Biovičina Sela u Bukovici.

Ključne riječi: Bukovica, Ervenik, Biovičino Selo, stećak, ploča

U OŽUJKU 2010. stručni tim u sastavu Maja Petrinc i Ante Jurčević iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika te Marijan Lozo iz Konzervatorskog odjela u Splitu obišao je nekoliko lokaliteta sa stećcima na području Bukovice (Ervenik, Biovičino Selo, Đevrske, Radučić, Mokro Polje) i Promine (Lukar, Mratovo). Pojedina od tih nalazišta poznata su otprije (Radučić – crkva sv. Đurđa,¹ Mokro Polje – Crkvina,² Biovičino Selo³), a preostala dosad uopće nisu registrirana osim u dnevniku fra Luje Maruna (Lukar,⁴ Mratovo,⁵ Đevrske – Kapelica⁶).

Ne pronalazimo ih ni u najnovijem katalogu stećaka iz 2008. godine.⁷ Stećci uz crkvu sv. Mihovila u Erveniku dosad uopće nisu zabilježeni u stručnoj literaturi. Može se ustvrditi i to da stećci ni sa jednog od navedenih lokaliteta nisu publicirani te su stoga potpuno nepoznati širem krugu zainteresiranih stručnjaka. U ovoj prilici odlučio sam objaviti ukrašene stećke s groblja uz župnu crkvu sv. Mihovila u Erveniku i stećke iz Biovičina Sela smještene uz cestu koja vodi prema Erveniku.⁸

Sl. 1 Crkvina u Mokrom Polju (foto: A. Jurčević)

Sl. 2 Položaj Kapelica u Đevrskama (foto: A. Jurčević)

- 1 Tomasović, Perkić, Alduk 2008, str. 63.
- 2 Delonga 1984, str. 276. U tekstu V. Delonge navodi se broj od oko 80 stećaka. Danas ih je vidljivo znatno manje (oko 30). Ovdje smo, na žalost, zamijetili da se stećci u novije vrijeme miniraju kako bi se opljačkali nalazi iz grobova pod njima.
- 3 Marun 1998, str. 253.
- 4 Riječ je o položaju uz negdašnju crkvu Blažene Djevice Marije (danas Gospa Čatrnjska). Marun ne spominje stećke, već samo pojedine grobne nalaze (željeznu ostrugu i zlatnu naušnicu, koje se čuvaju u MHAS-u). Usp. Marun 1998, str. 116, 136. Danas su vidljive tek dvije ukrašene ploče–stećci unutar seoskoga groblja uz crkvu.
- 5 Stećke uz crkvu sv. Martina u Mratovu fra Lujo Marun navodi u dvije svoje zabilješke. Prva je od 25. svibnja 1894. Marun konstatira da oko crkve ima stećaka, a posebno opisuje i skicira jedan koji je u obliku rimskog sarkofaga (Marun 1998, str. 58). Ponovo obilazi lokalitet 10. veljače 1910. godine i navodi da se oko crkve nalazi desetak stećaka razbacanih tamo–amo (Marun 1998, str. 193). Danas na groblju uz crkvu sv. Martina nije više vidljiv ni jedan stećak. Na žalost, ne samo da više nema stećaka nego smo se uvjerali da se širenjem groblja i ukapanjem novih dubokih grobnica devastira neolitičko naselje.
- 6 Na položaj koji mještani i danas nazivaju Kapelica, mogla bi se odnositi zabilješka fra Luje Maruna od 29. ožujka 1903., u kojoj se navodi da je prigodom popravljivanja seoskog puta “koji prolazi tik starohrvatskog groblja i crkve na Gjevrskam” ispod velikog stećka u grobu pronađeno nekoliko nakitnih predmeta. Usp. Marun 1998, str. 124. Nalazište je i danas uz spomenutu cestu, a osim nekoliko ploča–stećaka naziru se temeljni ostaci, koji vjerojatno pripadaju manjem sakralnom objektu. Na to upućuje i toponim Kapelica.
- 7 Tomasović, Perkić, Alduk 2008.
- 8 Stećke je u listopadu 2008. autor ovih redaka očistio i

Biovičino Selo

Podatke o lokalitetu pronalazimo u jednoj zabilješci iz godine 1924. u dnevniku fra Luje Maruna. Marun spominje položaj u blizini ograde Smrdeljuša s desne strane ceste koja vodi prema Erveniku, a poblje ga naziva Biovičina lokva.⁹ Oko lokve su tada bile vidljive četiri ploče–stećka, od kojih je jedan bio ukrašen križem čiji krakovi završavaju krugovima. Marun navodi da se idući dalje istom cestom s lijeve strane nalaze ostaci groblja s kojeg su dovezene spomenute ploče uz lokvu, te spominje da se tu vidi nekoliko običnih neukrašenih ploča kao i jedna koja je ukrašena neobično velikim mladim mjesecom.

Na položaj upućuje i Š. Bešlagić, koji navodi da se uz cestu Ervenik–Kistanje nalazi nekropola sa 5 stećaka u obliku sanduka, od kojih je jedan ukrašen motivom križa i polumjeseca.¹⁰ Bešlagićev navod pre-

dokumentirao o svom trošku.

9 Marun 1998, str. 253.

10 Bešlagić 1971, str. 73.

Sl. 3 Biovičina lokva (foto: M. Lozo)

uzimaju Tomasović, Perkić i Alduk.¹¹

Biovičina lokva postoji i danas, a uz nju je vidljiva jedna naopako okrenuta ploča koja je dijelom u vodi. Stotinjak metara dalje, s lijeve strane ceste, danas je vidljivo pet ploča stećaka od kojih su tri ukrašene. Među njima je i ploča ukrašena križem i polumjesecom koju je davne 1924. zamijetio Marun, a navodi je i Bešlagić (ovdje kat. br. 3).

---

¹¹ Tomasović, Perkić, Alduk 2008, str. 63.

Sl. 4 Ploče steći uz cestu u Biovičinom selu (foto: M. Lozo)

KATALOG¹²

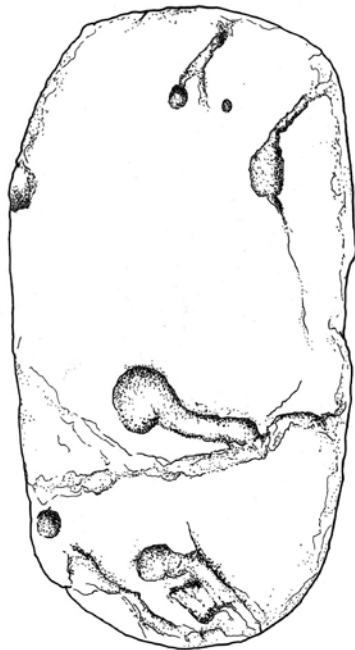
- 1) Spomenik je okrenut u smjeru istok–zapad.

Duž. 233 cm

Šir. 128 cm

Deb. 30 cm

Opis: na gornjoj plohi uklesano je 6 kamenih udubljenja od kojih je samo jedno manje prilično pravilno izrađeno (pr. 9 cm, dub. 3 cm). Velika kamenica (pr. 22 cm, dub. 6 cm), kamenica na zapadnom dijelu ploče (pr. 12 cm, dub. 4 cm.). U zapadnom dijelu izdubljene su i tri tzv. rupe za uticanje svijeća. T. 1

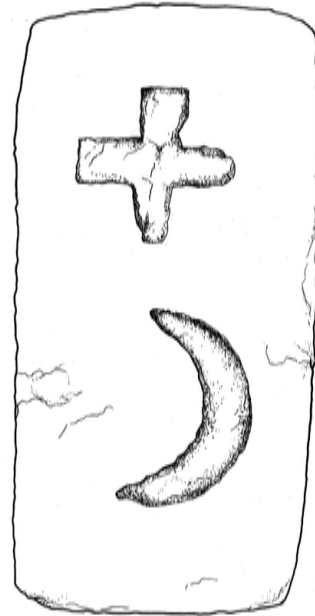
- 3) Spomenik je pomaknut s izvornog položaja

Duž. 198 cm

Šir. 103 cm

Deb. 22 cm

Opis: na gornjoj plohi je reljefno isklesan križ, a ispod haste je reljefno isklesan polumjesec. T. 2

- 4) Spomenik je okrenut u pravcu istok–zapad. Na njemu jednim dijelom leži spomenik broj 3.

Duž. 218 cm

Šir. 125 cm

Deb. 25 cm

Opis: na gornjoj plohi je reljefno isklesan križ. T. 3

Ervenik – groblje uz župnu crkvu sv. Mihovila Arhandela

Crkva sv. Mihovila najstariji je sakralni objekt u Erveniku i prvi put se spominje 1402. godine. Današnja crkva izgrađena na istome mjestu potječe iz godine 1839. Uz crkvu su danas vidljive ukupno 23 ploče, a devet ih je ukrašenih.

12 Brojevi u katalogu ne idu redom, jer u ovoj prigodi ne donosim podatke o neukrašenim pločama.

Sl. 5 Crkva sv. Mihovila u Erveniku (foto: A. Jurčević)

Katalog

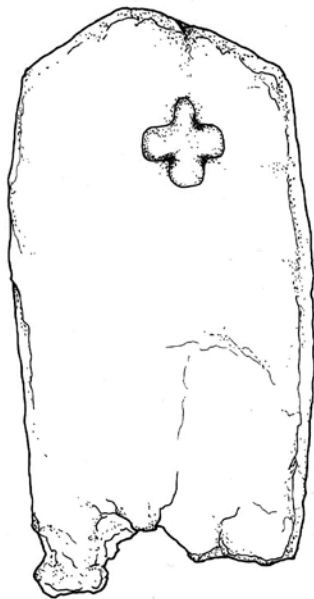
- 1) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 181 cm

Šir. 90 cm

Deb. 25 cm

Opis: na gornjoj plohi reljefno je isklesan križ, istočna strana spomenika je oštećena. **T. 4**

- 8) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 186 cm

Šir. 100 cm

Deb. 20 cm

Opis: po sredini gornje plohe reljefno je isklesan križ, a u zapadnom dijelu jelen. **T. 5**

- 9) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 170 cm

Šir. 96 cm

Deb. 14–18 cm

Opis: na gornjoj plohi reljefno je isklesan polumjesec, koji je danas oštećen, krajevi su okrenuti prema istoku. Zapadni dio spomenika prekriven je betonom. **T. 6**

10) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 190 cm

Šir. 78 cm

Deb. 30 cm

Opis: na gornjoj plohi u zapadnom dijelu urezan je obični križ. T. 7

13) Spomenik je okrenut u smjeru jug–sjever.

Duž. 194 cm

Šir. 80 cm

Deb. 18 cm

Opis: na gornjoj plohi spomenika uklesane su četiri manje rupe za svijeće i tri veće rupe (kamenice) za vodu (1. pr. 10 cm, dub. 3 cm, 2. pr. 7 cm, dub. 2 cm, 3. pr. 10 cm, dub. 4 cm). T. 8

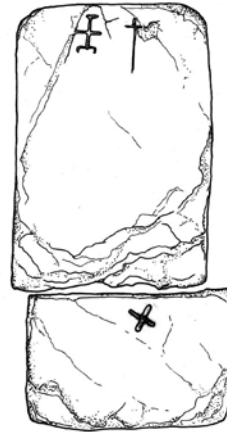
15) Spomenik je okrenut u smjeru sjever–jug. U donjem dijelu ploča je razbijena.

Duž. 183 cm

Šir. 90 cm

Deb. 27–32 cm

Opis: na vrhu spomenika urezana su dva križa, a pri dnu jedan. T. 9

16) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 172 cm

Šir. 82 cm

Deb. 25 cm

Opis: na zapadnom dijelu ploče urezan je križ. T. 10

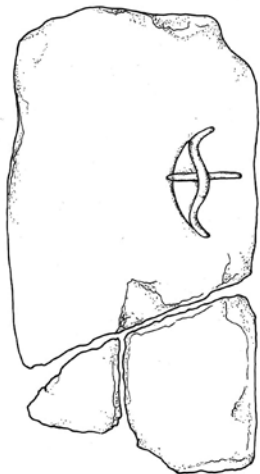
18) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

Duž. 186 cm

Šir. 110 cm

Deb. 30–35 cm

Opis: Gornja ploha ukrašena je reljefno isklesanim prikazom luka i strijele. T. 11

21) Spomenik je okrenut u smjeru zapad–istok.

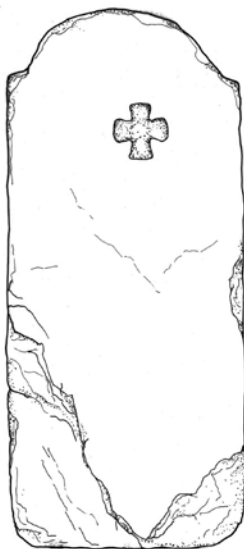
Duž. 243 cm

Šir. 110 cm

Deb. 33 cm

Opis: Gornja ploha ukrašena je reljefno isklesanim križem.

T. 12

Položaj grobalja

Položaji grobalja sa stećcima u Biovičinu Selu i Erveniku karakteristični su upravo za ovu vrstu spomenika. Kada je riječ o Biovičinu Selu poznato je da stećke veoma često pronalazimo uz izvore, bunare i lokve, a također i uz ceste i putove. Običaj podizanja grobalja uz putove ukorijenjen je u europskoj tradiciji još od prethistorijskih, a osobito od antičkih vremena.¹³

Za grobove iz Ervenika može se pretpostaviti da nastaju uz crkvu koja se prvi put spominje 1402. godine.

Oblik spomenika

U slučaju svih ovdje objavljenih 12 spomenika riječ je o masivnim nadgrobnim pločama ovalnog (Biovičino Selo br. 1), ili četvrtastog oblika (Biovičino Selo br. 3, Ervenik br. 15), a najbrojnije su četvrtaste ploče sa zaobljenim vrhom (Biovičino Selo br. 4, Ervenik br. 9, 10, 16, 21). Za ostale se zbog oštećenosti oblik ne može sa sigurnošću utvrditi. Premda neki autori smatraju da nadgrobne ploče nije najbolje nazivati stećcima, ja se ovdje tim terminom koristim zbog toga što je uvriježen u literaturi.

Orijentacija

Kod onih spomenika za koje se može utvrditi da su *in situ* orijentacija je zapad–istok.

Ukrasi i simboli

O značenju pojedinih prikaza na stećcima u literaturi postoje različita mišljenja. Pojedini autori drže da je riječ ponajprije o izrazu čovjekove potrebe za ukrašavanjem,¹⁴ neki pak ukrasima na stećcima pridaju simboličko značenje povezano sa starim kultovima,¹⁵ a neki pak smatraju da se oni razvijaju pod utjecajem umjetnosti zapadnoeuropskog feudalizma, te se drevna simbolika sve više pretvara u heraldiku, a potom i u čistu dekoraciju.¹⁶ M. Wenzel drži da je većina motiva na stećcima ritualnog karaktera, te da im je svrha da posluže pokojniku u zagrobnom životu.¹⁷

Repertoar ukrasa i simbola na nadgrobnim pločama u Biovičinu Selu i Erveniku uobičajen je i registriran na brojnim sličnim nalazištima na širokom području rasprostiranja stećaka. Najčešći ukras je križ (Biovičino Selo br. 4, Ervenik br. 1, 10, 16, 21). Na jednoj ploči urezana su tri različita križa (Ervenik br. 15), a u dva slučaja križ dolazi u kombinaciji s drugim motivom; s polumjesecom (Biovičino Selo br. 3) i s jeleonom (Ervenik br. 8). Jedna nepotpuno sačuvana ploča ukrašena je polumjesecom (Ervenik br. 9), jedna prikazom luka i strijele (Ervenik br. 18), a dvije kamenim udubljenjima (Biovičino Selo br. 1, Ervenik br. 13).

Križ

Deset križeva s ploča u Erveniku i u Biovičinu Selu pripada raznim tipovima. Zastupljeni su *latinski križ* (Biovičino Selo br. 4, Ervenik br. 10, 16, jedan od kri-

¹⁴ Karaman 1954.

¹⁵ Škobalj 1971; Kužić 2008.

¹⁶ Bešlagić 1982.

¹⁷ Wenzel 1965.

¹³ Alduk 2008, str. 47.

ževa na ploči Ervenik br. 15), *grčki križ* (Biovičino Selo br. 3, Ervenik br. 1), *Andrijin križ* (Ervenik br. 8, jedan od križeva na ploči Ervenik br. 15), *štakasti križ* (jedan od križeva na ploči Ervenik br. 15) i *plosnati križ* (Ervenik br. 21).

Znak križa kao glavni simbol kršćanstva veoma je čest motiv na nadgrobnim pločama–stećcima i stećcima općenito. Pojavljuje se kao jedini motiv ili dolazi u kombinaciji s drugim motivima.¹⁸

Polumjesec

Značenje polumjeseca kao simbola na stećcima opsežnije su razmatrali Škobalj i Kužić.¹⁹ Škobalj smatra da su polumjesec i zvijezda najrašireniji i najčešći ukras na stećcima, te da su čak brojniji od križa. Prikaz mjeseca i zvijezde povezuje s astralnim kultom, kojem su, kako ističe, pripadali svi narodi u prapovijesti. Svi su ti stari narodi od nebeskih pojava stvarali božanstva te im u čast ustanovljivali posebne misterije. Ukazuje i na podatak Tome Arhiđakona o tome kako su Hrvati prigodom mjeseeve mijene izvodili obredne plesove i dizali galamu u svojim stanovima, lupajući o drvene i metalne predmete, kako bi otjerali demone koji su prema njihovu vjerovanju razdirali i jeli mjesec.²⁰ Na istom su tragu i razmišljanja K. Kužića, koji ističe da se već pri samom činu ukopa očituje astralni kult, budući da se grob orijentira prema istoku, odnosno izlasku sunca na dan smrti pokojnika. Ovaj autor ide i korak dalje, smatrajući da reljefi s prikazima polumjeseca i zvijezda daju približnu sliku položaja nebeskih tijela, a uz magijski karakter služe i kao vremenska odrednica pokojnikove smrti.²¹

Jelen

Prikaz jelena također je veoma čest na nadgrobnim spomenicima. Nedavno se simbolikom jelena na stećcima detaljnije pozabavio I. Mužić, koji smatra da je ona pretkršćanska, odnosno starobalkanska, te ističe da je značenje jelena kao simbola obnavljanja života potvrđeno na Balkanu brojnim prikazima iz prapovijesnoga i antičkog razdoblja.²²

Na stećku br. 8 iz Ervenika jelen se pojavljuje zajedno s križem, dok na stećku br. 3 iz Biovičina Sela dolazi u kombinaciji s polumjesecom. A. Škobalj smatra da je u takvim slučajevima riječ o spajanju staroga

poganskog vjerovanja s kršćanskim.²³

Luk i strijela

Luk i strijela također pripadaju uobičajenim ukrasima na stećcima. Osobito su brojno zastupljeni na stećcima na području Konavala.²⁴ Mora se međutim konstatirati da se rjeđe pojavljuju samostalno, kao što je slučaj na nadgrobnoj ploči br. 18 iz Ervenika, a češće u kombinaciji s drugim simbolima i ukrasima ili u sklopu većih prikaza.

Kamena udubljenja

Kamena udubljenja na stećcima (tzv. kamenice) javljaju se samo na horizontalnim spomenicima (pločama). Njihovo značenje još je uvijek nejasno, a postoje razna tumačenja, poput onih da su služili za skupljanje kiše radi "osvježenja pokojnika" ili pogrebnih darova u tekućem obliku. Također se pretpostavlja da su imali funkciju uljanica za žizak ili rupa za uticanje svijeća.²⁵

Sl. 6 Uništeni i opljačkani grob na Crkvini u Mokrom Polju (foto: A. Jurčević)

U katalogu nedavno održane izložbe *Stećci ovi* su spomenici nazvani kamenim svijetom koji nestaje.²⁶ Čak i tijekom kratkotrajnoga rekonosciranja i obilaska gore navedenih i nasumce izabranih lokaliteta u Bukovici i Promini uvjerali smo se koliko su izloženi propadanju, i to ne samo zbog tijeka vremena nego i zbog namjernog ljudskog djelovanja. Stoga ovaj tekst treba shvatiti kao mali prinos registriranju nekropola stećaka i katalogiziranju ovih iznimno vrijednih spomenika, koji u okviru europske srednjovjekovne baštine predstavljaju osebujnu i originalnu pojavu.

18 Wenzel 1965, str. 91; Škobalj 1970, str. 229.

19 Škobalj 1970, 229–233; Kužić 2008.

20 Škobalj 1970, str. 229–233.

21 Kužić 2008, str. 135.

22 Mužić 2009.

23 Škobalj 1970, str. 233, 235.

24 Tomasović, Perkić, Alduk 2008, str. 109–117.

25 Purgarić–Kužić 1995, str. 251.

26 Poklečki–Stošić 2008.

LITERATURA

Alduk 2008

I. Alduk, *Stećci u kontekstu europskog i našeg srednjovjekovlja*, u: *Stećci* (katalog izložbe), Zagreb 2008, 44–55.

Bešlagić 1971

Š. Bešlagić, *Stećci: kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971.

Bešlagić 1982

Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1982.

Delonga 1984

V. Delonga, *Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina*, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 14 (1984.), Split 1985, 259–283.

Karaman 1954

Lj. Karaman, *O bosanskim srednjovjekovnim stećcima*, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 3, Zagreb 1954, 171–182.

Kužić 2008

K. Kužić, *Kamik i zvijezde*, u: *Stećci* (katalog izložbe), Zagreb 2008, 130–137.

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevnic*, Split 1998.

Mužić 2009

I. Mužić, *Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima*, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 36, Split 2009, 315–349.

Poklečki–Stošić 2008

J. Poklečki–Stošić, *Stećci – kameni svijet koji nestaje*, u: *Stećci* (katalog izložbe), Zagreb 2008, 10–27.

Purgarić–Kužić 1995

B. Purgarić–Kužić, *Dosadašnja istraživanja o stećcima*, Radovi, Zavod za hrvatsku povijest, vol. 28, Zagreb 1995, 242–253.

Škobalj 1971

A. Škobalj, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu 1970.

Tomasović, Perkić, Alduk 2008

M. Tomasović, D. Perkić, I. Alduk, *Topografija stećaka u Hrvatskoj*, u: *Stećci* (katalog izložbe), Zagreb 2008, 58–117.

Wenzel 1965

M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1965.

Zwei spätmittelalterliche Nekropolen in Bukovica– Beitrag zur Topographie von Grabsteinen in Kroatien

Schlüsselwörter: Bukovica, Ervenik, Biovičino selo, Grabstein, Tafel

144 |

Im März 2010 beging ein Expertenteam, bestehend aus Maja Petrinc und Ante Jurčević aus dem Museum der kroatischen archäologischen Denkmäler und Marijan Lozo aus der Abteilung für Denkmalschutz in Split, mehrere Lokalitäten mit Grabsteinen im Gebiet Bukovica (Ervenik, Biovičino selo, Đevrske, Radučić, Mokro polje) und Promina (Lukar, Mratovo). Einige dieser Fundorte waren bereits von früher bekannt (Radučić– Kirche zum Hl. Georg, Mokro polje–Crkvina, Biovičino selo). Andere hingegen waren bisher überhaupt nicht vermerkt, mit Ausnahme jener, die in den Tagebüchern von Pater Lujo Marun (Lukar, Mratovo, Đevrske– Kapelle) erwähnt wurden. Selbst im jüngsten Katalog über Grabsteine aus dem Jahre 2008 sind sie nicht vorzufinden. Die Grabsteine, die sich neben der Kirche zum Hl. Michael in Ervenik befinden, sind in keiner Fachliteratur erwähnt. Man kann behaupten, dass keiner der Grabsteine der hier angeführten Lokalitäten veröffentlicht wurde und sie somit einem weiten Kreis von interessierten Fachleuten vollständig unbekannt sind. Dieser Beitrag bietet mir die Gelegenheit sowohl die verzierten Grabsteine vom Friedhof neben der Hl. Michael–Kirche in Ervenik zu veröffentlichen, als auch jene aus Biovičino selo, die sich entlang der Strasse nach Ervenik befinden.

Biovičino selo

Angaben über die Lokalität finden sich in einem Vermerk aus dem Jahre 1924 in den Tagebüchern von Pater Lujo Marun. Marun beschreibt dort einen Fundort in der Nähe der Smrdeljuš–Einfriedung auf der rechten Seite der Strasse, die nach Ervenik führt. Als etwas genauere Ortsangabe nennt der Autor der Tagebücher die Stelle Biovičina lokva (das Wasserloch von Biovičino). Vier Tafeln bzw. Grabsteine waren um das Wasserloch erkennbar, von denen einer mit einem Kreuz verziert war, dessen Arme in Kreisen enden.

Marun gab weiter an, dass sich entlang der gleichen Strasse auf der linken Seite die Überreste eines Gräberfeldes befanden, von dem die genannten Grabsteine zum Wasserloch gebracht waren. An dieser Stelle erwähnte er auch, dass einige einfache und unverzierte Tafeln zu sehen waren, aber auch eine Tafel, die mit einem großen Neumond verziert war.

Biovičina lokva besteht auch heute noch. Neben ihm ist eine umgekehrt liegende Tafel sichtbar, die sich teilweise im Wasser befindet. Ein paar Dutzend Meter weiter auf der linken Straßenseite erkennt man auch heute noch vier Tafeln–Grabsteine, von denen drei verziert sind. Unter ihnen befindet sich auch die Tafel, die mit einem Kreuz und einem Halbmond verziert ist und bereits 1924 von Marun entdeckt wurde.

Ervenik – Friedhof neben der Pfarrkirche zum Hl. Erzengel Michael

Die Kirche zum Hl. Michael ist das älteste Sakralbauwerk in Ervenik und wird bereits 1402 erwähnt. Die heutige Kirche wurde an gleicher Stelle errichtet und stammt aus dem Jahre 1839. Insgesamt sind 23 Tafeln–Grabsteine neben der Kirche erkennbar, davon sind neun verziert.

Die Stätten der Gräberfelder mit Grabsteinen in Biovičino selo und Ervenik sind gerade für diese Art von Denkmal kennzeichnend. Im Hinblick auf Biovičino selo ist bekannt, dass sich die Grabsteine sehr häufig neben Quellen, Brunnen und Wasserlöchern, aber auch entlang von Strassen und Wegen befinden. Der Brauch des Aufstellens von Grabsteinen entlang von Wegen ist in der europäischen Tradition bereits seit der Vorzeit und besonders seit der Antike verwurzelt.

Bezüglich der Gräber aus Ervenik kann man annehmen, dass sie neben der Kirche entstanden, die erstmals 1402 genannt wird. Es handelt sich bei allen

12 veröffentlichten Denkmälern um massive Grabtafeln ovaler (Biovičino selo Nr. 1) oder viereckiger Form (Biovičino selo Nr. 3, Ervenik Nr. 15), wobei die viereckigen Tafeln mit abgerundetem oberen Teil (Biovičino selo Nr. 4, Ervenik Nr. 9, 10, 16, 21) am häufigsten vorkommen. Die Form der anderen kann aufgrund der Beschädigungen nicht mit Bestimmtheit festgestellt werden. Auch wenn einige Autoren die Ansicht vertreten, dass der Begriff Grabstein anstelle von Grabtafel nicht der angemessene Ausdruck ist, nutze ich gleichen in diesem Beitrag, weil er ein in der Literatur üblicher Begriff ist.

Im Hinblick auf die Bedeutung der Darstellungen auf den Grabsteinen gibt es in der Literatur unterschiedliche Auffassungen. Vereinzelt Autoren glauben, dass sie in erster Linie als Ausdruck des menschlichen Bedürfnisses nach Verzierung zu deuten sind. Andere hingegen sehen in den Grabsteinverzierungen eine symbolische Bedeutung, die mit antiken Kulturen in Verbindung gebracht werden kann. Eine dritte Gruppe von Autoren ist wiederum der Ansicht, dass sich die Verzierungen unter dem Einfluss des westeuropäischen Feudalismus entwickelt haben, wobei die antike Symbolik dabei zunehmender in die Heraldik überging, und nachfolgend in reine Dekoration. M. Wenzel ist der Meinung, dass die Mehrheit der Grabsteinmotive einen rituellen Charakter hat, die dem Verstorbenen im Leben nach dem Tode nutzen soll.

Die entdeckten Verzierungen und Symbole auf den Grabtafeln in Biovičino selo und Ervenik sind

relativ üblich und an zahlreichen ähnlichen Fundorten im weiten Verbreitungsgebiet der Grabsteine anzutreffen. Die häufigste Verzierung ist das Kreuz (Biovičino selo Nr. 4, Ervenik Nr. 1, 10, 16, 21). Auf einer Tafel sind drei unterschiedliche Kreuze eingekerbt (Ervenik Nr. 15) und in zwei Fällen tritt das Kreuz in Kombination mit einem anderen Motiv auf; mit einem Halbmond (Biovičino selo Nr. 3) und mit einem Reh (Ervenik Nr. 8). Eine nicht vollständig erhaltene Tafel weist eine Verzierung in Form eines Halbmondes auf (Ervenik Nr. 9), eine andere die Darstellung von Pfeil und Bogen (Ervenik Nr. 18) und zwei Tafeln haben Verzierungen aus steinernen Einwölbungen (Biovičino selo Nr. 1, Ervenik Nr. 13).

Im Katalog der erst kürzlich abgehaltenen Ausstellung *Grabsteine* werden diese Grabsteine als schwindende Steinwelt benannt. Selbst während unserer kurzen Rekognisierung und der Erkundung der oben angeführten und zufällig gewählten Lokalitäten in Bukovica und Promina, waren wir Zeugen wie sehr die Grabsteine dem Zerfall ausgesetzt sind, der nicht nur auf den Lauf der Zeit sondern auch auf absichtliches menschliches Verhalten zurückzuführen ist. Diesbezüglich ist dieser Artikel ein kleiner Beitrag zur Erfassung der Nekropolen mit Grabsteinen, aber auch zur Katalogisierung dieser ausgesprochen wertvollen Denkmäler, die im Rahmen des europäischen mittelalterlichen Erbes eine eigentümliche und originelle Erscheinung darstellen.

